

РОЗДІЛ 7. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

СУТЬ ТА ЗМІСТ ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО
СТАВЛЕННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ДО ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩАTHE ESSENCE AND CONTENT OF EDUCATING A RESPONSIBLE
ATTITUDE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS
TO THE ORGANIZATION OF A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Стаття присвячена проблемі визначення суті й змісту виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до організації безпечного освітнього середовища. На сучасному етапі розвитку педагогічної освіти актуальним завданням є підготовка конкурентоспроможних фахівців, які здатні до педагогічної діяльності на рівні світових стандартів, що передбачає в тому числі виховання в майбутніх учителів початкової школи відповідального ставлення до організації безпечного освітнього середовища.

У статті розглядаються суть і зміст виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до організації безпечного освітнього середовища. Розглянуто підходи до визначення понять «професійна відповідальність педагога», «освітнє середовище», «безпечне освітнє середовище», «освітнє середовище вищого навчального закладу», «психологічно безпечне освітнє середовище закладу», «безпечне освітнє середовище школи», «відповідальність» і «відповідальне ставлення». Виявлена суперечність між недостатньою розробленістю проблеми створення безпечного освітнього середовища й потребою в здійсненні її глибинного дослідження; вимогами сучасних роботодавців до особистості майбутнього фахівця галузі середньої освіти й використання застарілих підходів під час фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів; нагальною потребою в обґрунтуванні системи виховання відповідального ставлення в майбутніх педагогів початкових класів до створення безпечного освітнього середовища й недостатнім рівнем її теоретичного обґрунтування та невизначеністю галузевих стандартів щодо практичної підготовки із цього питання; відповідальністю здобувача вищої освіти й посиленою відповідальністю вчителя початкових класів. Зазначено особливості професійної відповідальності педагога. Проаналізовано роботи різних авторів із проблеми створення безпечного освітнього середовища. Визначено суть поняття «відповідальне ставлення до створення безпечного освітнього середовища» як системну особистісну якість, яка пов'язана з готовністю особистості усвідомлено виконувати вимоги щодо професійних і соціальних норм, а також відповідати за свої дії перед самим собою, іншими людьми, колективом, суспільством, а саме готовністю особистості до створення безпечного освітнього середовища, що відбиває філософію концепції Нової української школи й освітню програму.

Ключові слова: виховання, професійна відповідальність, відповідальне ставлення, учитель початкових класів, середовище,

освітнє середовище, безпечне освітнє середовище.

The article is devoted to the problem of determining the essence and content of education of responsible attitude of future primary school teachers to the organization of a safe educational environment. At the present stage of development of pedagogical education the urgent task is to train competitive specialists who are capable of pedagogical activity at the level of world standards, which includes education of future primary school teachers responsible attitude to the organization of a safe educational environment. The article considers the essence and content of education of responsible attitude of future primary school teachers to the organization of a safe educational environment. The article considers approaches to the definition of "professional responsibility of a teacher", "educational environment", "safe educational environment", "educational environment of a higher education institution", "psychologically safe educational environment of an institution", "safe educational environment of a school", "responsibility" and "responsible attitude". The contradiction between the insufficient development of the problem of creating a safe educational environment and the need for its in-depth study; the requirements of modern employers to the personality of the future specialist in the field of secondary education and the use of outdated approaches in the professional training of future primary school teachers; the urgent need to substantiate the system of education of responsible attitude of future primary school teachers to create a safe educational environment and the insufficient level of its theoretical justification and the uncertainty of industry standards for practical training on this issue; the responsibility of the applicant for higher education and the increased responsibility of the primary school teacher. Peculiarities of professional responsibility of a teacher are indicated. The works of various authors on the problem of creating a safe educational environment are analyzed. The essence of the concept of "responsible attitude to the creation of a safe educational environment" is defined as a systemic personal quality, which is associated with the willingness of the individual to consciously meet the requirements of professional and social norms, as well as to be responsible for themselves, others, staff, society, namely the readiness of the individual to create a safe educational environment that reflects the philosophy of the concept of the New Ukrainian School and the educational program.

Key words: education, professional responsibility, responsible attitude, primary school teacher, environment, educational environment, safe educational environment.

УДК 37.018.8

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/31-2.28>

Беляєв С.Б.,

докт. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки,
психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Місяк Ю.В.,

викладач кафедри педагогіки,
психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Метою Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за певними напрямами, одним з яких є «створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби й технології для навчання учнів, вчителів і батьків». Освітнє середовище має бути насамперед безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними й у безпеці. Освітнє середовище повинно належати дітям і бути місцем для творчості, досліджень, розвитку позитивної самооцінки [4].

У зв'язку із цим на сучасному етапі розвитку освіти в Україні назріла потреба в підготовці вчителів, готових не тільки творчо реалізувати себе в умовах реформування системи освіти, а й орієнтованих на створення безпечного середовища закладу освіти, збереження та підтримку власного психологічного здоров'я та здоров'я молоді.

Сучасний заклад освіти як простір освітніх можливостей є суб'єктом безпеки, що здатний будувати свою власну систему безпеки за допомогою освіти й виховання. Зважаючи на стрімкий розвиток нашого суспільства, ключовою умовою успішної самореалізації сучасних майбутніх учителів є потреба у відповідальному ставленні до створення безпечного освітнього середовища.

Обсяг теоретико-методологічних знань про феномен сучасного безпечного освітнього середовища й вдосконалення його параметрів не відповідає вимогам практики вищої педагогічної школи, а реалізація середовищного підходу в підготовці майбутніх учителів потребує ґрунтовного наукового аналізу. Це підсилюється потребою розв'язання проблеми виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів до створення безпечного освітнього середовища в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової освіти [2] в рамках створення Нової української школи [1] й вимог Закону «Про повну загальну середню освіту» [3]. Отже, виникла необхідність виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до створення безпечного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Упродовж останніх років у зарубіжній і вітчизняній науковій думці з'явилася досить велика кількість досліджень у галузі безпеки, зокрема національної, міжнародної, економічної, інформаційної, психологічної тощо [10, с. 6]. На думку В. Мельника, такі дослідження переважно стосуються лише одного, визначеного елемента або ж чинника, аспекту безпеки, а проблема взаємодії різних рівнів, їх співвідношення залишається поза полем аналізу.

Середовище, в тому числі й освітнє, як частина просторово-предметного оточення розглядається зарубіжними (Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, М. Турвей та інші) й вітчизняними (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоєва й інші) дослідниками.

Значний внесок щодо осмислення умов, за яких освітнє середовище буде безпечним, внесли В. Воронцов, Ю. Мануйлов, В. Слободчиков, Ю. Песоцький, В. Ясвін та інші. Над проблематикою соціально-психологічної безпеки освітнього середовища працюють В. Баєва, Е. Лактіонова, А. Журавльов, Н. Іванова, М. Кашапов, О. Марченко, В. Рубцов та інші.

Проблеми організації освітнього середовища викладені в працях багатьох дослідників (В. Ясвін, І. Баєва, А. Каташов та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми підсилюється необхідністю розв'язання виявлених суперечностей. Зокрема, між:

– розробкою у вітчизняній науці окремих аспектів створення освітнього середовища й відсутністю їх системного теоретичного й методологічного обґрунтування в контексті професійної підготовки вчителів визначеного напрямку;

– потребою суспільства у висококваліфікованих, конкурентоспроможних на ринку праці фахівцях початкової ланки освіти й обмеженими можливостями їх підготовки на основі традиційних підходів до організації освітнього середовища;

– актуальною потребою освітньої практики в науково обґрунтованій системі виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до створення безпечного освітнього середовища й недостатнім рівнем теоретичного підґрунтя розв'язання зазначеної проблеми, невідповідністю змісту практичної підготовки вчителів на рівні галузевих стандартів;

– реальною відповідальністю, покладеною на здобувача вищої освіти, й відповідальністю, яка покладається на вчителя початкових класів.

Виявлені суперечності зумовлюють необхідність наукового обґрунтування суті й розроблення змісту виховання в майбутніх учителів початкових класів відповідального ставлення до створення безпечного освітнього середовища.

Мета статті полягає у визначенні на основі аналізу наукових джерел суті й змісту виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до створення безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Науковець В. Ясвін у своїх дослідженнях визначає поняття «освітнє середовище» як «систему впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному й

просторово-предметному оточенні» [14]. Як зазначає у своїх роботах І. Баєва, освітнє середовище є підсистемою соціокультурного середовища й розглядається як комплекс спеціально створених психолого-педагогічних умов, у результаті взаємодії з якими відбувається становлення та розвиток особистості. Науковець А. Каташов у своїх дослідженнях торкається проблематики визначення терміну «освітнє середовище вищого навчального закладу», під яким розуміє «сукупність духовно-матеріальних умов його функціонування, що забезпечує саморозвиток вільної та активної особистості студента, реалізацію творчого потенціалу його особистості. Освітнє середовище виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, й може розглядатися як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості» [5].

Провідною характеристикою, що визначає розвивальний характер освітнього середовища, виступає психологічна безпека. Згідно з І. Баєвою, психологічно безпечно освітнє середовище закладу – це середовище, вільне від проявів психологічного насильства у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища й забезпечує психічне здоров'я учасників освітнього процесу [12]. У психолого-педагогічній літературі безпечно освітнє середовище школи часто розглядається та описується як «ефективне», «комфортне», «гуманне», «оптимальне», «сприятливе» для діяльності, стосунків і гармонійного особистісного розвитку його суб'єктів.

Питання професійної підготовки майбутніх учителів до збереження та зміцнення психологічного здоров'я школярів знайшли своє відбиття в дослідженнях Г. Мешко й О. Мешко [8; 9].

Значний внесок у своїх дослідженнях для розуміння поняття відповідального ставлення як педагогічної категорії для сучасної педагогіки має спадок А. Макаренка й В. Сухомлинського. Саме А. Макаренко одним із перших у педагогіці схарактеризував «відповідальність» як одну з ключових якостей особистості, назвав її «надзвичайно важливою, найважливішою ніж усе інше <...>». Відповідальність, зауважував він, полягає не лише в тому, що людина боїться покарання, а ще й у тому, що вона й без покарання почувається винною, якщо через неї пошкоджено чи зіпсовано річ. Виконуючи роль «головного стимулу й ініціативи», відповідальність є важливим фактором формування самої особистості, адже вона визначає не лише рівень її активності, а й спрямованість дій [7].

На думку В. Сухомлинського, відповідальність є здатністю особистості самостійно формулювати зобов'язання, виконувати їх, здійснюючи самооцінку й самоконтроль. Педагог розглядає відпо-

відальність у тісному взаємозв'язку із совістю, яка є «суворим охоронцем розуму» [13, с. 267–538].

До проблеми виховання відповідального ставлення майбутніх учителів неодноразово зверталися також такі відомі українські науковці, як С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень та інші, визначаючи відповідальне ставлення під впливом реальних проявів діяльності й спілкування індивіда в царині навчання та виховання. Водночас І. Бех, О. Савченко, О. Сухомлинська й інші наголошують на необхідності формування особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, серед яких ключову роль відіграє саме відповідальність як здатність відповідально ставитися до життя, навчання, діяльності, природи, сім'ї, здоров'я тощо.

Отже, аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави зробити висновок, що відповідальне ставлення – це особистісна якість, показниками якої є: доброзичливість, акуратність, ініціативність, дисциплінованість, активність, наполегливість, творчість, винахідливість; наявність навичок самоорганізації, самодисципліни, вміння планувати свій час, вести облік виконаної роботи, сумлінність, старанність, вимогливість, самокритичність, організованість, оцінка своїх можливостей.

Таким чином, поняття «відповідальне ставлення до створення безпечного освітнього середовища» слід розглядати системною особистісною якістю, яка пов'язана з готовністю особистості усвідомлено виконувати вимоги відповідно до професійних і соціальних норм, а також відповідати за свої дії перед самим собою, іншими людьми, колективом, суспільством, а саме готовністю особистості до створення безпечного освітнього середовища, що відбиває філософію концепції Нової української школи й освітню програму.

Виховання відповідального ставлення до створення безпечного освітнього середовища є невіддільною складовою частиною в системі підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Адже дуже важливо, щоб майбутні вчителі початкової школи повною мірою розуміли свою роль і модель бажаної поведінки й ставлення до людей із повагою, добротою та відповідальністю. Учителі початкових класів мають усвідомлювати основні риси відповідальності, яку вони несуть за своїх учнів, що передбачає такі обов'язки: поважати кожну дитину, вірити в успішність кожної дитини, бути чесними й визнавати власні помилки, вміти слухати й дотримуватися конфіденційності, бути послідовними й справедливими, мати високі очікування щодо кожного учня, в тому числі учнів з особливими освітніми потребами, цінувати особисті зусилля дітей, організувати стимулювальне навчальне середовище, постійно поновлювати свої знання про дитячий розвиток [11].

Теоретичний аналіз змісту поняття професійної відповідальності педагога, проведений низкою вчених (Т. Манцуровою, О. Кривошеєвою, Л. Фрідман), дозволив виділити деякі її особливості:

– провідна роль знань і позиції (етичної вихованості) педагога як регулятора проявів ним професійної відповідальності;

– органічний взаємозв'язок формування професійної відповідальності й ставлення до людей і до себе педагога, інтересів і схильностей;

– органічний взаємозв'язок проявів професійної відповідальності педагога та його дій і вмінь (практичної готовності) до виконання професійних функцій, що покладаються на нього.

Висновки. Узагальнення результатів досліджень науковців дозволяє констатувати, що професійна відповідальність учителя початкових класів полягає в готовності діяти на основі усвідомлення своїх обов'язків перед суспільством, емоційного сприйняття їх і здатності передбачати наслідки своєї поведінки, відповідати за них з урахуванням суспільної оцінки цих наслідків. Варто також зазначити, що професійна відповідальність учителя початкової школи впливає не лише на особистість учителя, а й на розв'язання проблем психічного й фізичного здоров'я та добробуту учнів молодшого шкільного віку.

Питання виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до проєктування безпечного освітнього середовища не досить викладені в сучасній науці. Завдання подальшого дослідження полягають у розробці моделі виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до створення безпечного освітнього середовища; теоретичній та експериментальній перевірці педагогічних умов виховання відповідального ставлення в майбутніх учителів початкових класів до проєктування безпечного освітнього середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нова українська школа / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 16.10.2020).

2. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (зі змінами № 898 від 30 вересня 2020 р.) / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.10.2020).

3. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX (зі змінами № 764-IX

від 13 липня 2020 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 16.10.2020).

4. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> (дата звернення: 16.10.2020).

5. Каташов А.І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2001. 22 с.

6. Кириленко Н.М. Проблеми інформаційної безпеки освітнього середовища вищого навчального закладу. *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* : Третя міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. / за ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. Львів : ЛДУ БЖД, 2012. Ч. 1. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та ін. С. 149–151.

7. Макаренко А.С. Педагогические сочинения : в 8 т. Москва : Педагогика, 1983. Т. 1. 67 с.

8. Мешко Г.М. Підготовка майбутніх учителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища у школі в контексті завдань педагогіки здоров'я. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : збірник наукових праць. 2011. № 2 (5). С. 290–296.

9. Мешко Г.М., Мешко О.І. Формування психотерапевтичної позиції майбутнього вчителя як основи реалізації валеологічних технологій педагогічної взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2015. Вип. 37. С. 113–116.

10. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Г. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник. Київ : Преса України, 2000. 304 с.

11. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

12. Рубцов В.В., Баева И.А. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия школьника. *Безопасность образовательной среды* : сборник статей. 2008. Ч. 1. С. 5–11.

13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. 670 с.

14. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 365 с.